

Хоч і прекрасно було, дуже криваво й узагалі, але Рендер уже відчував: невдовзі кінець.

А отже, вирішив він, кожна мікросекунда має пережитися, ніби хвилина — і, може, варто підвищити температуру... Десь, точно на периферії всього, пільма перестала стискати кільце.

Щось, немов крещендо підсвідомої грози, спинилося на одній лютій ноті. Та нота була дистиллятом із сорому й болю, а також страху.

На Форумі стояла задуха.

Цезар скулився зовні від біснуватого кола. Очі прикрив рукою, але це не завадило бачити — зараз марно було затулятися.

Облич сенатори не мали, а тоги їм позаливала кров. Сенаторське багатоголосся лунало, неначе пташиний базар. Усі патриції з нелюдським шалом штрикали лезами лежачу постать.

Ну, всі, окрім Рендера¹.

Калюжа крові під його ногами знай розтікалася. Рука нібито й підіймалася-опускалася з механічною регулярністю, а горлянка, можливо, і видавала пронизливі крики; але він водночас грав роль і дивився виставу.

Бо ж він був Рендер, Формотворець².

¹ Англійською слова *rend* і *render* мають багато значень. Тут обігруються такі відтінки, як «вершитель правосуддя», «образотворець», «той, що завдає болю», «той, що розриває», «той, що відбирає» тощо.

² «Той, що надає форму» — переклад імені Морфей. Цей син Сомна, римського бога сну, вперше з'явився в 11-й пісні Овідієвих «Метаморфоз»: «Він-бо міг будь-яку постать майстерно вві сні зобразити» (переклад А. Содомори).

Зіщулений, переляканий, заздрісний, Цезар пронизливо протестував.

— Ви його зарізали! Вбили Марка Антонія — ні в чому не винного, ні до чого не здатного!

Рендер на це обернувся:

— Атож!

Кинджал у руці був ого який здоровенний, ого як окровлений.

Лезо хиталося з боку в бік. Цезар, загіпнотизований гострою крицею, став гойдатися в тому самому ритмі.

— Чому? — скрикнув він. — Чому?

— Бо він, — дав відповідь Рендер, — був набагато шляхетніший римлянин, аніж ти¹.

— Ти брешеш! Неправда!

Знизавши плечима, Рендер узявся колоти далі.

— Це не так! — волав Цезар. — Не так!

Рендер знов обернувся, хитнув кинджалом. Цезар, мов маріонетка, повторював рух того леза-маятника.

— Не так? — усміхнувся Рендер. — А ти хто взагалі, щоб сумніватися в отакому-о вбивстві? Ти є ніхто! Применшуєш гідність події! Пішов звідсіля!

Зчервонілий сіпаний чоловік розпрямився. Ріденьке волосся, наполовину зліплене в мокрі пасма, безладно стирчало хмарою вати. Він розвернувся й рушив, на ходу озирнувся через плече.

Змовники ніби й zostались далеко позаду, але сцена ніяк не меншала. Не тратила збудної чіткості. Від цього йому відчувалися ще сильніші відчуженість, самота, непричетність.

Рендер завернув за ріг, який щойно з'явився, і став на дорозі незрячим старцем.

Цезар схопив його за одежину.

— Чи маєш для мене нині лихе передвістя?

— Остерігайся! — глумливо вигукнув Рендер.

¹ Інверсія Шекспірової трагедії «Юлій Цезар»: там Марк Антоній називає вбитого Цезаря «найшляхетнішим мужем» (дія III, сц. 1; переклад В. Мисика).

— Так! Так! — скрикнув Цезар. — «Остерігайся!» — це добре! Чого остерігатися?

— Остерігайся ід¹...

— Ну, ну? Котрих саме?

— Тих, що у жовтесні!

Цезар пустив одежину.

— Що ти верзеш? Який «жовтесень»?

— Місяць.

— Брехня! Нема місяця «жовтесень»!

— І саме цієї дати шляхетний Цезар має боятися — часу, що не існує, події поза календарем.

Рендер сховався за ще один рік, що, як і перший, виник раптово.

— Зажди! Повернися!

Рендер зареготав, а з ним — увесь Форум. Пташині крики зробилися хором нелюдського глуму.

— Ти з мене кепкуєш! — зарідав Цезар.

Форум пашів, ніби піч; скляна маска поту вкривала Цезарю вузьке чоло, гострий ніс, невиразне підборіддя.

— Хай вб'ють і мене! — схлипував він. — Так не чесно!

І Рендер на шмаття роздер цілий Форум разом з усіма сенаторами й зарізаним Марком Антонієм, що вишкірив зуби. Запхав шмаття в чорний мішок, і все це — невидимим рухом одного-єдиного пальця. Останнім зник Цезар.

Чарльз Рендер сидів перед дев'ятьма десятками білих і двома червоними кнопками, але й не дивився на жодну. Права рука ворушилась на рівні колін у безшумній підвісці над пультом — одні кнопки тиснула, інші минала й пересувалася далі, щоб дати наступні команди процедури фіксації спогадів.

Утративши чи не всю чутливість, зі зведеними нанівець емоціями, конгресмен Еріксон пізнав забуття, наче у материнському лоні.

¹ Ще одна відсилка до Шекспіра: «Остерегай ся ід у березолі», — каже Цезарю віщун (дія I, сц. 2; переклад П. Куліша). Іди — середина місяця в римлян. Цезаря вбили 15 березня.

Щось тихо клацнуло.

Рендерова рука саме ковзнула в кінець нижнього ряду кнопок. Щоб натиснути червону, потрібен був акт свідомого наміру — волі, якщо завгодно.

Рендер вивільнив руку і зняв «корону» з мікромініатюрними схемами, звідки зміїлися кабелі, мовби Медузина зачіска. Вибрався з крісла-кушетки за робочим столом, підняв ковпака. Пішов до вікна й, витягаючи сигарету, зробив шибки прозорими.

«Хвилина у роболоні, — вирішив він. — Не більше. Це критичний сеанс... Хоч би поки що сніг не пішов — он як нахмурилося...»

За вікном завиднілися жовті гладенькі ажурні споруди та сірі склукваті високі вежі, що дотлівали разом із днем під небом шиферної барви; місто складалося з прямокутних вулканічних островів, що жевріли в надвечірньому світлі й гуркотили глибоко під землею; неслися транспортні річки, роздуті й нескінченні.

Він повернувся спиною до вікна й наблизився до величезного яйця, що лежало біля стола, гладеньке й лискуче. Яйце відобразило Рендера, розквасивши орлиного носа, зробивши з очей сірі блюдця, а з волосся — пронизаний світлом обрис на фоні неба. Бордова краватка перетворилася на широкий язик упиря.

Рендер усміхнувся, перехилився до пульта. Натиснув другу червону кнопку.

Яйце, зітхнувши, втратило сліпучу непроглядність; посередині нього з'явилася горизонтальна тріщина. Крізь оболонку, що стала прозорою, Рендер дивився, як Еріксон кривиться, міцно стискає повіки; бореться, щоб не вертатися до притомності — і до того, що вона із собою несе. Верхня частина відкинулася перпендикулярно основі, оголивши рожевого та вузлуватого конгресмена в нижній півкапсулі. Коли той розплющив очі, на Рендера навіть не глянув. Звівся на ноги, почав одягатися. Рендер часу не гаяв — перевіряв роболоно.

Знову схилювся над пультом, став натискати кнопки: регуляція температури, повний діапазон — у нормі; звукові екзотичні ефекти (узяв навушник, послухав дзвінки, дзижчання, скрипкові ноти, свистки, стогони й верески, транспортний шум, прибій) — у нормі; контур зворотного зв'язку, де зберігається вловлений на сеансі голос самого-таки пацієнта, — у нормі; акустичний екран, вологорозпилювач, комбінації запахів — норма; сервомотори кушетки, кольорові вогні, смакові стимулятори — норма...

Рендер закрив і знеструмив капсулу. Заштовхав апарат у комірку, недбало зачинив двері. Плівки зафіксували належну послідовність.

— Сідайте, — звелів він Еріксону.

Той сів, застібаючи неслухняного комірця.

— Ви маєте повні спогади, — сказав Рендер. — Тож у мене немає потреби підбивати підсумки. Приховати щось годі: я й сам там був.

Еріксон кивнув.

— Гадаю, важливість цього епізоду для вас очевидна.

Еріксон знову кивнув, нарешті спромігся заговорити.

— Але чи воно вірогідне? Ну, ви-бо сконструювали сон, ви його контролювали, весь час. Насправді це мені не снилося — звичайні сни виникають не так. Ви здатні маніпулювати подіями, а отже, можете все підтасувати залежно від того, що збираєтеся повідомити. Хіба ні?

Рендер повільно крутнув головою, струсив сигаретний попіл у південну півкулю глобуса-попільниці, а тоді глянув Еріксону в очі.

— Я справді задав формат і видозмнив форми. Однак саме ви заповнили їх емоційною вагою, піднесли в ранг символів, що відповідають вашій проблемі. Не був би сон вірогідним аналогом, він би не викликав цих реакцій. Не містив би тривожних усталених проявів, зафіксованих на плівках... Ми працюємо з вами не один місяць. І все, що я дотепер з'ясував, переконує в одному: ваші страхи політичного вбивства насправді не мають підґрунтя.

Еріксон люто зиркнув.

— То якого ж я біса їх маю?

— Причина в тому, що ви дуже *волієте* стати об'єктом такого вбивства.

Тут Еріксон усміхнувся; самовладання потроху верталось.

— Повірте, лікарю, я ніколи й не думав про самогубство, й аж ніяк не бажаю, щоб моє життя закінчилося.

Він вийняв і прикурив сигару. Рука тремтіла.

— Звернувшись до мене влітку, ви заявили, що боїтеся замаху. Але доволі-таки туманно розповіли про мотиви, з яких хтось бажав би вам смерті...

— Через посаду! Не можна пробути в Конгресі так довго, як я, і не нажити ворогів!

— Однак, здається, вам це вдалося. Отримавши дозвіл обговорити питання з вашими детективами, я довідався: жодних ознак, що страхи можуть мати реальне підґрунтя, накопати їм не вдалося. Ані однісінької.

— Значить, копали не глибоко — чи не там. Щось неодмінно знайдеться.

— Боюся, не знайдеться.

— Та чому ж?

— Тому що, повторюся, ці відчуття не мають об'єктивних підстав. Будьте зі мною відверті. Чи маєте хоч якусь інформацію, що свідчила б: хтось вас так сильно ненавидить, щоб аж захотіти вбити?

— Мені надходить багато листовних погроз...

— Як і всім конгресменам. За кожним з таких листів, адресованих вам цього року, проведено слідство, — і всі ті листи написали якісь ненормальні. Чи маєте хоч один доказ, що підтверджує ваші заяви?

Еріксон обдивився кінчик сигари.

— Мені вас порадив колега. Саме по це я і звернувся — щоб ви порилися в моєму розумі, знайшли щось корисне, хоч які зачіпки для детективів. Можливо, ідеться про когось, кого я сильно скривдив... Чи про котрийсь із законопроектів, що нашкодив чийсь інтересам...

— І я не знайшов нічого. Ну, себто, окрім причини вашої невдоволеності. Звісна річ, ви тепер боїтеся почути, що воно за причина така, і намагаєтеся відвернути мене, щоб я не міг пояснити діагноз...

— Не намагаюся!

— Тоді слухайте. Потім, як буде охота, прокоментуйте. Але ви місяцями крутилися й ухилялися, не бажавши прийняти те, що я вам демонстрував чи не в десятку різноманітних форм. Тепер скажу напряду, про що йдеться, а ви вже робіть із цим, що захочете.

— Гаразд.

— По-перше, вам дуже хотілося б мати ворога чи ворогів...

— Знущаєтеся?

— ...бо це — єдина альтернатива наявності друзів...

— У мене повно друзів!

— ...бо ніхто не бажає, щоб його повністю ігнорували, не хоче бути об'єктом, до якого жодна людина нічого сильного не відчуває. Ненависть і любов — крайні прояви людської уваги. Ви не мали любові й не могли її отримати, тому стали прагнути протилежного, й то так сильно, що самі себе переконали в його наявності. Але за таке завжди є психологічна ціна. Спроба задовольнити істинну емоційну потребу сукупністю сурогатних бажань призводить лише до тривоги та дискомфорту, бо психіка в цих обставинах має функціювати як відкрита система. Ви не шукали людської уваги зовні. Замкнулися в собі. Створили те, чого вам бракувало, з матеріалу власного «я». Ви — людина, що дуже потребує тісних стосунків з іншими.

— Брехня!

— Хочете, вірте, а хочете — ні. Рекомендую повірити.

— Я платив вам пів року. Ви мали допомогти з'ясувати, хто мене вбити замірився. А натомість розсілися й розповідаєте, ніби я все придумав, задовольняючи власне бажання бути об'єктом чиєїсь ненависті...

— Вірно. Ненависті — чи любові.

— Абсурд! Я контактую з такою масою людей, що мушу носити в кишені диктофон, а на лацкані — камеру, інакше всіх потім і не пригадаю...

— Масове спілкування з людьми — зовсім не те, про що йдеться. Визнайте, сьогоднішня послідовність сновидінь таки мала для вас велике значення?

Еріксон помовчав; величезний стінний годинник цокнув кілька разів.

— Так, — признався зрештою пацієнт. — Мала. Але ваше тлумачення все ж нісенітне. Утім, припустімо, суто теоретично, ніби ви маєте рацію. Як мені тоді вийти з цієї скрути?

Рендер відкинувся в кріслі.

— Пустити енергію, що пішла на сурогат, в інше річиче. Спілкуватися з кимось на особистому рівні — як Джо Еріксон, а не тільки як конгресмен. Знайти щось, що можна робити спільно з іншими, — щось поза політикою; можливо, з елементами змагання. Завести справжніх друзів чи ворогів, бажано перших. Я від самого початку заохочував вас до цього.

— Тоді скажіть ще дещо.

— Залюбки.

— Припустімо, ви маєте рацію... То чому до моєї персони ніхто не мав і не має ані приязні, ані відрази? У мене відповідальна законодавча посада й багато контактів. Чого ж я такий... ніякий, мов річ, а не людина?

Тепер уже добре обізнаний із біографією конгресмена, Рендер мусив відкинути свої справжні думки, бо практичної користі в них не було. Спершу хотілося зачитувати Данте, спостереження щодо «флюгерів» — душ, що їх ані в рай не пускають, бо замало чеснот, ані в пекло не забирають, бо немає значних гріхів¹. Коротше, осіб без орієнтирів, що

¹ Відсилка до третьої пісні «Пекла»: «То мучаться синкліти / мізерних душ, що ні ганьби, ні слави / не здобулися на землі зажити. / ... / Не прийняло їх небо на висоти, / і пекла глиб ізрікся їх так само, / бо забагато шани для дрібноти» (переклад М. Стріхи). Тих, кого в деяких англійських перекладах називають «флюгерами» (trimmers), в українській традиції іменують «нікчемними».

завжди ловили теперішній вітер і навіть не дбали, куди саме він занесе. Отаку мав кар'єру й Еріксон — тривалу, але безбарвну, сповнену переходами між таборами і змінами політичних переконань.

Натомість Рендер сказав:

— Усе більше й більше людей опиняються нині в подібних обставинах. Чільні передумови — дедалі складніший суспільний устрій, знеособлення індивіда, його перетворення на соціометричну одиницю¹. Унаслідок цього більш вимушеним зробився навіть сам акт катексису². Нас тепер так багато...

Еріксон кивнув, а Рендер подумки всміхнувся.

«Іноді варто сказати щось грубувате, а потім мораль прочитати...»

— Здається, у ваших словах щось є, — визнав Еріксон. — Справді, подеколи я почуваюсь, як ви оце описали — немов знеособлена одиниця...

Рендер поглянув на циферблат.

— Що з цим робити тепер, вирішувати, звісно, лише вам самому. На мою думку, подальший психоаналіз зайвий. Ми обоє вже з'ясували причину вашої скарги. Я вас не можу взяти за руку й вести життям. Можу підказувати, співчувати, але глибоко більше не зондуватиму. Коли матимете потребу обговорити свою діяльність і порівняти з моїм діагнозом, записуйтеся на прийом.

— Неодмінно, — кивнув Еріксон. — Але оце й сон, щоб його! Пробрав мене. Вони у вас такі виразні, ніби ти наяву живеш. Навіть виразніші! Довгенько не забуду.

— Дуже на це сподіваюся.

¹ У цьому поясненні, як і в романі загалом, відбилось вчення філософа та психолога Еріха Фромма про відчуження внаслідок впливу масової культури; про нездатність любити; про перетворення людини на «гвинтик» у соціумі, придатак до машини; про її прагнення «щось мати» замість «кимось бути» тощо.

² У психоаналізі катексис — процес направлення ментальної або емоційної енергії на певну особу, об'єкт, ідею тощо.

— Гаразд, лікарю, — політик звівся, простяг руку. — За декілька тижнів я, мабуть, знову навідаюсь. Чесно спробую з кимось поспілкуватися поза роботою. — Він усміхнувся, хоча доти хмурився від самої ідеї. — Власне, чом би не розпочати вже зараз? Ходімо вниз, пригощу вас у барі за рогом!

Рендер потиснув вологу долоню, що видавалась утомленою від вистав, як зірка занадто успішної п'єси. Було майже шкода відповідати:

— Дякую, але в мене зустріч.

Він допоміг конгресменові надягнути пальто, подав капелюха, провів до дверей.

— Ну, на добраніч.

— Усього найкращого.

Коли двері за пацієнтом тихесенько зачинилися, Рендер пройшов по каракулю на підлозі назад до своєї фортеці з червоного дерева. Кинув недокурок у південну півкулю. Відкинувся в кріслі, руки заклав за потилицю, очі заплющив.

— Звісно, що сон був реальніший, ніж життя, — сказав, ні до кого конкретного не звертаючись. — Бо форму йому надав я.

Усміхаючись, він етап за етапом переглянув записану послідовність — якби ж то її побачив і дехто з колишніх наставників... Чудово продумана, сильно реалізована, ідеально доречна в конкретному випадку. Утім, він же не абихто, а формотворець на прізвище Рендер — один із приблизно двохсот вузькопрофільних психіатрів, чия власна душевна будова давала їм змогу входити в невротичні структури й не виносити звідти нічого, окрім естетичної насолоди від мімезису аберації¹. Капелюшник, але не божевільний, а навпаки².

¹ Аберация — відхил від норми. Мімезис — імітація, наслідування (в тому числі у мистецтві). На цьому ґрунтується й запропоноване далі вигадане поняття «автопсихомімізис».

² Окрім очевидної алюзії на божевільного Капелюшника, що трапився Алісі в Дивокраї, це ще й гра слів стосовно робочого обладнання: формотворець надягає на голову «капелюх» чи «шолом». Цей образ має і додатковий аспект: чарівний шолом героя Зіґфріда з Ваґнерового циклу «Перстень Нібелунґа» (артефакт, що дає змогу набувати будь-якої подо-би й переноситися куди завгодно).